

КОРЕКЦІЙНА РОЛЬ МОВЛЕННЄВИХ КІНЕСТЕЗІЙ ПРИ НАВЧАННІ ГРАМОТИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Рівень грамотного письмового й усного мовлення залежить від стану фонематичного сприймання й уміння правильно проаналізувати й вимовити даний мовний матеріал.

Ключові слова: усунення дефектів вимови, фонематичне сприймання, поетапне формування розумових дій.

Уровень грамотной письменной и устной речи зависит от состояния фонематического восприятия и умения правильно проанализировать и произносить данный языковой материал.

Ключевые слова: устранение дефектов произношения, фонематическое восприятие, поэтапное формирование умственных действий.

Одним з компонентів повноцінного розвитку мови є досить сформований фонематичний слух. Розвигте фонематичне сприйняття є необхідною умовою для успішного оволодіння грамотою.

Дослідження Д.Б. Ельконіна, М.І. Жинкіна, О.М. Леонтьєва, С.Я. Рубінштейн та інших свідчать про вплив фонематичного слуху на розвиток пізнавальних процесів зокрема. Р.Є. Левіна, О.Р. Лурія й ін. неодноразово писали про те, що диференціювання звуків мови фонематичний слух є основою для розвитку як мовного слуху, так і звукової мови. Порухення є фонематичного сприйняття приводить до того, що дитина не сприймає на слух близькі по звучанню або подібні по артикуляції звуки мови. У неї не формується в потрібному ступені мовна діяльність і дитина починає значно відставати від вікової норми.

На труднощі формування фонематичного сприйняття учнями допоміжних шкіл, обумовлені особливостями розвитку особистості, вказують дані досліджень А.К. Аксьонової, Л.С. Вавіної, М.Ф. Гнезділова, В.Г. Петрової та інших. Основна роль в уповільненому формуванні мови розумово відсталого дитини належить слабкому розвитку фонематичного слуху. На думку вчених, учні, що мають різке недорозвинення

фонематичного сприйняття, на початкових етапах навчання майже не опановують письмом.

Багато авторів (Л.С. Вавіна, Г.А. Каше, Д.І. Орлова, М.А. Савченко та інші) відзначили, що майже 60% першокласників допоміжної школи страждає дефектами фонематичного слуху.

Вони свідчать про те, що у розумово відсталих дітей з дефектами розвитку фонематичного слуху має місце недорозвинення фонематичного сприйняття, яке знаходиться в залежності від ходу засвоєння звуків мови.

До фонетичних засобів мови відносяться звуки мовлення, словесний наголос, а також інтонація, що включає фразовий наголос (логічний й синтагматичний). При порівнянні різних фонетичних засобів мови стає ясным, що основне смислове навантаження несуть звуки мовлення. В наш час доведено, що основним фактором, що визначає виразність усного мовлення, є чіткість вимови звуків. Це цілком зрозуміло, тому що саме звуки мовлення слугують найважливішими структурами, елементами, що визначають фонетичний вигляд слова.

Слід відзначити, що у деяких дітей, навіть при нормальній гостроті слуху й нормальному інтелекті спостерігається затримане формування слухомовленнєвих сприймань, інакше спостерігається затримане формування фонематичного аналізу, тобто смислового розрізнення звуків мовлення. Щоб розуміти мовлення оточуючих, треба співвіднести кожне слово з певним змістом (предметом, явищем, співвідношенням їх у часі, просторі). Для точності такої співвіднесеності необхідна і подібна співвіднесеність окремих звуків слова – фонем. Формування слухомовленнєвих сприймань дитини приводить її до осмислення кожної фонемі як смислорозрізненої одиниці слова.

Таким чином, виховання фонематичного слуху й слухової уваги – це складне й важливе завдання в процесі навчання дітей правильному сприйняттю звукового складу слова.

Порушення фонематичного слуху, обтяжене зниженням інтелекту приводить до розпаду єдності звуку й змісту, що веде до відчуження від значеннєвого боку мовлення. О.Р. Лурія відзначив, що порушення фонематичного слуху полягає в тім, що акустично сприймані тони й шуми звукового мовлення не усвідомлюються як фонемі, склади й слова нашого мовлення. Ці звукові подразники протікають поза мнестичними схемами, що утворюються в результаті засвоєння дитиною мови.

Педагогічний досвід і спеціальні дослідження свідчать про значні труднощі формування фонематичного сприймання в учнів допоміжних шкіл. Процес слухового сприймання являє собою складний акт, що вимагає включення багатьох аналізаторів. Перш ніж зрозуміти значення слова, треба його почути або прочитати. Однак розумово відсталі діти в силу своєї інтелектуальної обмеженості не можуть у достатній мірі

опанувати розмовним мовленням. Мовлення дітей-олігофренів важке й неправильне.

Основні причини, що обумовили такий стан мовлення – слабкість замикальної функції кори, повільне вироблення нових диференційованих умовних зв'язків у всіх аналізаторах, а іноді переважно в якому-небудь одному. Значну негативну роль грає також загальне порушення динаміки нервових процесів, що утрудняє встановлення динамічних стереотипів – зв'язків між аналізаторами.

Через це розумово відстала дитина довго не диференціює звуків мовлення оточуючих людей, довго не засвоює нових слів і словосполучень. Дитина чує ізольовані звуки, але звуки зв'язної розмовної мови зверненої до неї сприймаються нею нероздільно. Процес виділення сприйманих адекватно слів з мовлення навколишніх відбувається зовсім іншим, більш повільним темпом ніж у нормі. Це і є перша, основна причина запізненого й неповноцінного розвитку мовлення. Але й далі, коли ці слова вже виділені й впізнаються як знайомі, відомі, вони все ще сприймаються нечітко. Розумово відсталі діти погано розрізняють подібні звуки, особливо приголосні.

У ранньому шкільному віці помилки дітей, що спостерігаються при повторенні нових слів, розцінюються навколишніми звичайно лише як дефекти вимови, яких, дійсно, дуже багато. Однак, у процесі навчання дитини письму стає можливим встановити, що багато з її помилок обумовлені саме недостатнім розвитком слухового аналізатора.

Слабкий розвиток фонематичного слуху приводить до заміни окремих звуків іншими. Особливо багато помилок виникає при написанні диктантів Крім того, він утрудняє звуковий аналіз слова. Розумово відсталий дитині важко встановити, у якому порядку слідує один за одним звуки. Вона вже навчилася впізнавати його в чужому мовленні й більш-менш точно відтворювати у власному усному мовленні. Але коли потрібно написати, тобто встановити, з'ясувати для себе порядок проходження звуків, дитина утруднюється це зробити. Через слабкість фонематичного аналізу розумово відстала дитина погано розрізняє на слух закінчення слів, що перешкоджає засвоєнню граматичних форм.

Причина зазначеного стану фонематичного слуху – все те ж сповільнене формування диференційованих умовних зв'язків у слуховому аналізаторі. По міру навчання в школі ці зв'язки більш-менш успішно утворюються. Але наслідок настільки вповільненого засвоєння мовлення загального психічного розвитку дітей дуже серйозні. Недоліки фонематичного слуху заглиблюються й уповільненим темпом розвитку артикуляції.

Таким чином, сповільнений, неповноцінний розвиток аналізаторів призводить до того, що при порушенні інтелекту, як правило, різко

затримується розвиток мовлення. Якщо в нормі правильне розрізнення звуків на слух звичайно сприяє правильності вимови, правильність ж власної вимови, у свою чергу, сприяє кращому розрізненню звуків на слух, то при патології коркової діяльності й сповільненому утворенні між аналізаторних зв'язків виникає протилежна залежність: недостатність слухових сприймань гальмує покращення вимови, а нечіткість вимови перешкоджає покращенню якості слухових сприймань.

Вирішальне значення для успішного формування фонематичного сприймання має така організація навчання, що забезпечує неухильне просування учнів в освоєнні мовного матеріалу. Спеціальна психолого-педагогічна теорія навчання, при якій за порівняно короткі строки на основі зовнішніх предметних дій формується вміння діяти у внутрішньому плані, розроблена П.Я. Гальперіним.

Відповідно до цієї теорії, що являється узагальненням і подальшим розвитком стосовно до практики навчання про походження психічних процесів із зовнішньої діяльності (Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, Ж. Піаже та ін.), предметна дія і думка, яка виражає, становлять кінцеві, генетично зв'язані, але протилежні ланки єдиного процесу поступового перетворення матеріальної дії в ідеальну – її інтерпретацію. „В будь-якій дії, – писав П.Я. Гальперін, – незалежно від того, на якому рівні воно виконується, є 2 частини: орієнтовна й виконавча. В результаті орієнтування складається загальна картина обставин, в яких повинна бути зроблена дія, намічається адекватний цим обставинам і меті формування дії план його виконання, визначаються його параметри й форми контролю, а також засоби корекції виконання” [2].

Завдання теорії поетапного формування розумових дій полягають не просто в тім, щоб сформувати дію, а в тім, щоб сформувати її із задалегідь наміченими властивостями. Розумність й узагальненість формованої розумової дії залежить від того, наскільки дитина орієнтується при його виконанні на істотні, об'єктивні зовнішні умови.

На орієнтовну частину виконуваної дії в теорії поетапного формування розумових дій звернена особлива увага. Вона вважається головною, тому що в першу чергу від неї залежить рівень й якість виконуваної дії. Тому й у нашому формуючому експерименті формуванню орієнтованої основи дії приділена найбільша увага.

Процес і результат формування дії залежать також від наявності в дитини необхідної мотивації, зацікавленості в освоєнні відповідної дії, від правильності виконання дії в його вихідної, зовнішньо матеріальній формі, від поступовості (поетапності) і обґрунтованості переходу у виконанні дії з одного рівня на інший.

В самому початку формування заданої розумової дії учневі роз'яснюється її орієнтовна основа. Потім з опорою на неї виконується

сама дія в зовнішньому плані з реальними предметами і їхніми заміниками. Після досягнення певного рівня майстерності в зовнішнім виконанні дії учень виконує її в плані внутрішнього мовлення. Це і є розумова дія у власному розумінні слова.

На підставі даної системи була побудована й наша система формування фонематичного сприймання. Застосування теорії П.Я. Гальперіна представилася нам найбільш доцільним, так як сприймання мовного матеріалу є розумовою дією за своєю психофункціональною суттю. Перед проведенням навчального експерименту ми спробували вивчити стан фонематичного сприймання в розумово відсталих дітей. Із цією метою був проведений констатуючий експеримент, що проходив п'ять етапів, кожне наступне завдання експерименту було складніше в порівнянні з попереднім.

Дані констатуючого експерименту показали, що навички сприймання й відтворення звукового складу слова в учнів розвинені дуже слабо. В роботах учні допускають значну кількість адекватних і неадекватних замінів, найпоширенішими є помилки фонематичного характеру. Матеріал дослідження дозволив розкрити залежність розвитку фонематичного слуху від вимовних особливостей звуків мовлення, з одного боку, і їхніх акустичних особливостей з іншого і виявити зворотний взаємозв'язок.

Рівень грамотного письмового й усного мовлення залежить від стану фонематичного сприймання й уміння правильно проаналізувати й вимовити даний мовний матеріал. Це положення було обрано нами для розвитку фонематичного сприймання в умовах поетапного формування розумових дій.

Головним завданням навчального експерименту було вивчення ефективності системи роботи з формування фонематичного сприймання в умовах поетапного формування розумових дій.

Проаналізувавши підсумки навчального експерименту, ми прийшли до висновку про те, що дана система роботи сприяє більш якісному засвоєнню навичок сприймання й відтворення звукового складу слова, формуванню виразної вимови, правильному звукобуквену аналізу й синтезу слів, що приводить до підвищення грамотності на письмі, зменшенню кількості помилок фонематичного характеру.

Застосування розробленої нами системи показало, що разом з основними діями формуються особливості якості інших процесів, таких, як довільна увага, логічне мислення, а також система понять, пов'язаних з виконуваною дією.

Таким чином, нами був зроблений висновок про незаперечну ефективність системи роботи з формування навичок сприймання й відтворення звукового складу слова в умові поетапного формування розумових дій.

Ми сподіваємось, що матеріали, отримані в результаті дослідження, будуть використані вчителями для побудови раціональної методики розвитку слухового сприймання й використання його при роботі над вимовою у розумово відсталих дітей над розвитком його фонематичного слуху у зв'язку з навчання їх грамоті й усуненням дефектів вимови.

Ми вважаємо, що вчителям на уроках рідної мови доцільно використати в роботі з корекцій і формування навичок сприймання й відтворення мовного матеріалу наступні рекомендації:

- при побудові системи роботи з формування навичок фонематичного сприймання й відтворення мовного матеріалу використати основні положення теорії П.Я. Гальперіна. Вчитель повинен пам'ятати про те, що перш ніж діяти в розумі, правильно аналізуючи, відтворюючи, проговорюючи мовний матеріал, встановлюючи вірне написання слова. Учень обов'язково повинен пройти стадії у матеріальному й мовному плані;
- тестовий матеріал, пропонуваній для навчання, повинен бути таким, щоб спосіб дії відпрацьовувався на різних рівнях труднощів;
- використовувати елементи проблемного навчання, але при цьому пам'ятати про необхідність відповідності рівня складності можливостям розумово відсталих учнів;
- пропонувати різноманітні види роботи з формування навичок правильного фонематичного сприймання, усного й письмового відтворення звукового складу слова, навичок вимови й правопису;
- обов'язкову використовувати варійовану наочність, застосовувати метод визначення послідовності роботи у вигляді алгоритму;
- проводити постійний систематичний контроль за ходом становлення й розвитку навичок сприймання й відтворення звукового складу слова;
- проводити постійну роботу з розвитку логічного мислення, довільної уваги, навичок переносу отриманих знань в нових умовах й т.д. ;
- у кожному конкретному випадку застосовувати відповідні види роботи, з огляду на індивідуальні особливості дітей даної категорії.

Список використаних джерел

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе. – М.: Владос, 2002. – 320 с.
2. Гальперин П.Я. Формирование умственных действий: Хрестоматия по общей психологии. – М.: Педагогика, 1981. – 284 с.
3. Гулак В.А. Управляемое формирование у учащихся-дебилов умственных действий лингвистического содержания. – Тарту: Изд-во ТГУ, 1990. – 394 с.

4. Лалаева Р.И. Особенности фонематического развития умственно отсталых школьников 1-2 классов с нарушениями чтения // Дефектология. – №3. – 1976. – С. 29-35.
5. Лурия А.Р. Умственно отсталый ребенок. – М.: Учпедгиз, 1963. – 214 с.
6. Чевелева М.А. Приемы развития фонетического восприятия у дошкольников с нарушением слуха, имеющих умственную отсталость // Дефектология. – №4. – 1995. – С. 45-73.

The level of literate written and spoken speech depends on condition of the phonemic perception and on the skills to analyze and pronounce correctly the given language material.

Keywords: elimination of defects of a pronunciation, phonemic perception(recognition), stage-by-stage formation of intellectual actions

Отримано 06.12.2010 р.